

מכתלי בית ההוראה

אקטואליה
בהלכה

פניני הלכה למעשה, בענייני דיומא ושאלות המתחדשות
מרבני בית המדרש להוראה ודיינות 'באר ישראל'
בראשות מורינו הגאון רבי מנחם מנדל פומרנץ שליט"א

מכתלי בית ההוראה

תשובה ממורינו הרב שליט"א

הוצאת עצמות מתוך דג המוגש לקטן (א)

מתוך האוכל שזו מלאכת בורר. עוד כתב להזהיר גם לכל סועד וסועד, שלא יוציא את העצמות מן הדג, אלא יוציא את בשר הדג מתוך העצמות, והובאו דבריו בפוסקים שכתבו שהעולם אינם נוהרים בזה, וכתבו כמה וכמה טעמים למנהג. וכן הגאון רבי מרדכי בנט בספרו מגן אבות (להלכות בורר, שבת עד. ד"ה ונראה מדברי רש"י) כתב מדעת עצמו שיש להזהר לאכול את הדג באופן שמחזיק את החתיכה בידו השמאלית, ומוציא ממנה את הבשר בידו הימנית, כדי שלא להיכשל באיסור בורר.

מאידך רבי משה בן חביב בעל מחבר ספר כפות תמרים (קרוב לשלוש מאות חמישים שנה) כבר נשאל על המנהג והוא העלה בפשיטות להיתר, וכפי שיתבאר טעמו לקמן.

איסור בורר בפסולת בתערובת ולא בפסולת מחוברת

כתב רבינו חננאל (שבת עד.): 'הדש הוא המפרק הפסולת המחוברת באוכל, ומכירתן לברייה או בזרייה או בהרקדה. נמצא זורה והבורר והמוקד כולו מעבירין פסולת המעורבת באוכל ואינה מחוברת, ואינה כגון קליפה שצריכה פירוק, או כגון עפרורית שצריך ניפוץ, אלא מעורבת בלבד'. וכן כתבו רבי יהודה אלברצלוני בספר העיתים (סימן רכה) ובערוך (ערך דש).

הגאון רבי יוסף בן ג'וייא בספרו 'טל אורות' (סוף הלכות בורר והזורה דף לב:) הביא לדברי הערוך, וכתב לייסד מדבריו, שמלאכת בורר היא רק בתערובת, ולא בפסולת שמחוברת באוכל והם דבר אחד. וזה לשונו: 'ולפי זה נראה דפירות שיש להם קליפה מחוברת וכגון קישואים ופוחים, וצריך סכין לקלוק הקליפה, אין בזה ברירה כלל כיון שאינה מעורבת'. וכתב שכן מבואר במאירי (שבת קלד.): שכתב: 'ואין לפקפק בניקור הירך מטעם בורר, שכל שהוא חותך בידו אינו נקרא בורר'. והיינו דכיון שצריכים לחתוך את החלב מתוך הבשר, אין זו מלאכת בורר שהיא הפרדה של אוכל מפסולת. וכתב שבזה יש לפרש דברי המרדכי (ביצה סימן תרכב) שיש היתר בניקור הבשר ביום טוב 'וברירה לא שייכא כאן', ולא כתב שום טעם מדוע אין איסור בורר, ולמבואר הרי בניקור מוציאים דברים מחוברים ואין בכך דבר המשך בעמי' ב'

בתקופה האחרונה התחלנו להגיש בסעודת ליל שבת מנות דגי 'פורל' שלמים, אפויים או מבושלים, לצד מנות הג'עפילטע פיש'. בני המשפחה הקטנים עם הגדולים נהנים מאוד מהתוספת החדשה, ואף כמה מהילדים שעד עתה לא אכלו דגים החלו לאכול בעונג רב; ומאחר שדגים אלו מלאים עצמות, הדרכנו את הילדים כיצד לאוכלן בשבת בלי להיכשל באיסור בורר, דהיינו להוציא 'אוכל מתוך פסולת' ולברור את בשר הדג מתוך העצמות ולא להיפך, ואת חתיכות הדגים הדקות בעצמות הדג שקשה להפרידם, יש להכניס לפה ואחר כך לשלוף את העצמות מהפה. אולם שאלתנו היא לגבי בנתו הקטנה, שישא אינה מסתדרת עם כל זה, את העוף אנתנו מפרקים ונותנים לה והחלק הצמוד ממש לעצם מוגש לילד אחר, אבל בדגים פתרון זה איננו אפשרי, וברצוננו לברר האם יש דרך להאכיל ילד דג עם עצמות ובלי לעבור על איסור בורר:

תשובת מורינו הרב שליט"א:

בעיקר נידון ברינת עצמות הדג וחלקו הפוסקים, ויש שכתבו שהדבר אסור מדאורייתא ואף תמהו על הלכה העולם שמקילים בכך וכשלים באיסור בורר, ומאידך הרבה פוסקים צידדו להיתר ומכמה וכמה טעמים כדלהלן:

והיות שבדרך כלל אפשר להפריד את הבשר מהעצם ולהוציא את האוכל מתוך הפסולת, ודאי שכן ראוי לעשות לכתחילה ולא להקל ולהוציא את העצם מהדג. אמנם לגבי החלקים הצמודים לעצמות שקשה להפריד את הבשר מן העצמות, יש פוסקים שחרו להיתר את ברירת העצמות מהדג כאשר חפצים להגישו לקטנים מאחר שאי אפשר לתת להם דג עם עצמות, וזאת בתנאי שיהיה זה סמוך לאכילה ממש, לפי אותם פוסקים, יהיה מותר גם להוציא גרעינים מאבטיח כאשר מגישים אותו לתינוק, אם יש קושי להוציאם בדרך אחרת.

אזהרת המאמר מרדכי שלא לברור עצמות הדגים

בספר מאמר מרדכי (סימן שיט ס"ק ז) כתב שיש לבטל את המנהג להוציא בסעודות הגדולות את השדרה של הדג, שהרי השדרה היא פסולת, ובשבת אסור להוציא פסולת

תשובת מורינו הרב שליט"א:

מעיקר הדין, כאשר המשטה נקי מבשר (והדבר צריך בדיקה), דין הבצל כדיו הסכין בו נחתך הבצל.³ אמנם יש פוסקים שהחמירו⁴ שגם בחיתוך בצל על גבי משטה נבלע במאלה הטעם הבלוע במשטה, וכן נבלע במשטה מהדבר החריף ושניהם נאסרים, על כן לכתחילה יש לחשוש לשיטתם, ובצל שנחתך בסכין פרווה על גבי משטה בשרי אין להשתמש בו לחלב וכן להיפך. אך בדיעבד שנחתך כבר בסכין חלבי על משטה בשרי, יש להקל ואין לאסור את הבצל.⁵

תשובת מורינו הרב שליט"א:

אוכל שהיה תחת הישן בנסיעה

תחת מושב הרכב היו שקיות עם מאכלים ובדרך נמנם האדם וישב מעליהם, האם המאכלים נאסרו כדן אוכלים שהיו תחת המיטה:

תשובת מורינו הרב שליט"א:

לא נאסרו המאכלים, וכל שכן אם היו בתא המטען שתחת המושבים, ויש מקום להקל אף להניחם שם לכתחילה.⁶

מעביד שאיחר הפרשות לקופת גמל

עובד שרצה למשוך את קרן השתלמות שלו [כל 6 שנים יש תחנה למשוך], וכשכא קולטת המפרע, כי מאחר ומעסיקו במשך כל תקופות עבודתו היה מפריש את חלקו בפגיוורים, [באופן קבוע היה מקבל הודעות: 'אי תשלום דמי גמולים לקרן השתלמות שעל שמך']. וכעת טוען העובד, כי

1 כן כתב במשנה ברורה (סי' כו סק"ה), כי אף שסכפ"ר רביד והיה כתב שהרצועה לא מקיפה חציצה משום שמין במינו אינו חוצץ, אך מדברי הלבושי שרד משכנו לכתחילה להחמיר בזה אף שהוא מן מינו. וראה בתהלה לרוד (שם סק"ה) שכתב שאמנם לגבי בגדי כהונה מצינו שאף מין במינו חוצץ, אך בתפילין אינו חוצץ, וכ"כ בכוכב מיעקב (ש"ת בסוף הספר סי' ה), שאפילו דבר צריך נגיעה ממש מן מינו אינו חוצץ, אולם טוב טעם ודעת (קמ"ח סי' רמ"ח) כתב שבתפילין כיון שצריך נגיעה ממש אף מן מינו חוצץ.
2 כן נראה מסתימת הפוסקים ומדברי המש"ב (סק"ה), שמאחר שכבר יצא בדיעבד ידי חובת הברכה על מאכל זה לכן מעתה יכול לכתחילה לאכול את כל הפרי על סמך ברכה זו (וזה בנידון זה בפסקי ענינים סי' ר"ח אות א). אך ראה אגרות משה (א"ח ח"ד סי' מ סק"ה) שכתב במי שברך שהכל על זמנות: נראה לע"ד שלא יאכל על ברכה זמנות אלא רק חתימה קטנה שהדרך להניחה בפעם אחת לפיו ולא יותר, דמאחר שהוא רק לדין

בגלל שמתמיד הפריש לו בפגיוורים הפסיד את התשואה שהייתה מצטברת אילו היה מופרש בזמן, והוא תובע את המעביד על כך. יש להוסיף, כי כאשר המעביד לא מפריש לקרן, הרי שמלבד שאינו עומד בחובתו להפריש מחלקו, בפועל גם חלק מהכסף של העובד נמצא אצל המעביד, שהרי גם העובד מפריש ממשכורתו לקרן, והמעביד לא העבירו לקרן; האם המעביד חייב וכמה:

תשובת מורינו הרב שליט"א:

הנוק של העובד על ידי המעביד נעשה 'בגרמא', ואינו עדיף ממבטל כיוסו, ועל כן מדינא אין חיוב לשלם.⁸

דוד מים מקולקל

אחד ששכר דירה והתברר שקולטי השמש אינם תקינים, ומאחר שכן הוצרך להפעיל את הבוילר שגם הוא לא היה מהמם רק אם הפעילו אותו בשעות הצהריים, כך שבסוף החודש ניכר הדבר היטב בחשבון חשמל שהיה גובה מאוד; עתה טוען השוכר שהוא רוצה לקזז את דמי החשמל הנוספים מהשכירות, האם טענתו טענה:

תשובת מורינו הרב שליט"א:

מאחר והחיימום עובד, רק שהה עובד בצורה איטית ומייצר עלויות נוספות, אין כאן מקום טענות והפרת הסכם בעיקר השכירות, ולשעבר אף יכול לקזז, מכאן ולהבא צריך לדרוש ממנו את התיקון.⁹

8 ראה דברי הנתיבות סי' קעו סק"א, סי' קפג סק"א, סי' שד סק"ב סי' שו סק"ו, שכתב לחייב פועל שהתחיל במלאכתו והפסיק לבעל הבית מדין אם אובי ולא אעביד, ומדין ערב, וכמו כן כלפי בעל הבית שגם הפסד לפועל בהסכמי הבורה ביניהם, ועל פי דבריו יש מקום לחייב גם בזה כיון שחלק מצד המעביד חייב (שומרים סי' י"ח) שכתב שרוב הפוסקים פליגי על דברי המעביד שחייב (שומרים סי' י"ח) שכתב שרוב הפוסקים פליגי על דברי המעביד שחייב, ועל כן למעשה לא ניתן לחייב ולהוציא ממנו.
9 וראה המשכיר לא יסכים לתקן, תלוי הדבר בחוזה ביניהם, ויחכן שהשוכר יכול לבטל את החוזה ולצאת. ואם מסכים ולא יתקן, נראה שהדין תלוי בחלוקת רמ"א ומר"ם (שומרים סי' ס"א) אם שייך לכתוב כשלאפשר לחזור. לקזז מהשכירות יכולים כשיש טענה שהשכירות שווה פחות, בגלל קלקול מסוים או רטיבות משמעותית וכדומה, אך אף הרי הבית לא יהיה שווה פחות להשכרה.

תערוכת כלל ואינו בכלל איסור בורר.

איסור חליבת הבהמה

בספר טל אורות (שם) הקשה על דברי עצמו, מהאיסור לחלוב את הפרה משום בורר, והרי החלב מחובר בבהמה ואינו דבר נפרד המעורב בה, וכתב לדחות שהחלב נחשב רק כנוסב בבהמה אבל אינו חלק ממנה, אבל ניקור החלב מהבהמה הוא הוצאה של חלק מהבהמה ממש.

הסרת קליפת שומים

הקשו על דבריו, שהרי בירושלמי (פרק ז הלכה ב) נתבאר שאסור להוציא שומים מתוך הקליפות שלהם, וכן פסקו הראשונים (בית יוסף סוף סימן שכ"א) שאין לקלוף שומים בשבת אם לא כדי לאוכלם מיד שבוז וודאי שרי, וכן פסק הרמ"א (שם סעיף יט), ולפי המבואר בדברי רבינו חננאל והערך ובספר העתים ובמאירי שמלאכת בורר אינה אלא בתערובת ולא בפסולת המחוברת באוכל, לכאורה קשה שהרי קליפת השום מחוברת לשום ולא כאן פסולת בתערובת אלא פסולת מחוברת ולדבריהם אין כאן מלאכת בורר.

אלא שמדיק לשון הטל אורות מיושבת השאלה, כי הטל אורות הקפיד לומר דבריו דווקא בקליפה שצריכים סכין לקולפה וכגון בקישואים ותפוחים, ובזה הפסולת ממש דבר אחד עם האוכל, אבל קליפת השום אינה ממש דבר אחד עם השום, ושייך בה מלאכת בורר, וכן כתב לחלב בשביתת השבת (באר החובת, בורר, סוף ס"ק כב). [ובירושלמי עצמו מבואר שהורדת הקליפות נעשתה בשני שלבים, א. קודם מעכו את ראשי השומים להפריד את הקליפה מן השום, וזו מלאכת דש. ב. אחר כך הורידו את הקליפה וזהו מלאכת בורר, ובזה עוד יותר אין הקליפה חלק מן השום].

אבל במגן אברהם (סימן שכ"א ס"ק ל) הוציא מהאיסור לקלוף שומים, שאין לקלוף גם תפוחים, והביא דבריו האליה רבה (ס"ק ל) והתוספת שבת (ס"ק מה) והמשנ"ב (ס"ק פד), ובספר תפלה למשה (סימן ל ס"ק ו) כתב שנראה שלא ראו לדברי הראשונים הנזכרים, והביא כי כן פסק בספר בית מנוחה (דינים השייכים לסעודת ליל שבת דין כז).

בספר 'שם חדש' (על היראים, עמוד הזמנים, דף נד:) הביא לדברי הערוך וסיעתו, וכתב שלדבריו אין איסור בהוצאת שדרת הדג, שהרי היא מחוברת בדג ואינה מעורבת בו, ואין כאן איסור בורר. וכתב שנראה כי אילו עמדו דברי הראשונים בפני המאמר מרדכי' בוודאי 'לא היה מחמיר היפך המנהג הפשוט בכל ישראל'. עוד כתב להתייר מצד שהברירה נעשית בשעת האכילה והיתר זה יתבאר לקמן בהרחבה.

גם רבי חיים פלאגי בספרו 'לב חיים' (אורח חיים סימן מה) כתב מדעתו לאסור בעצמות, והביא שכתב מהמאמר מרדכי, ושוב כתב להתייר על פי הערוך וסיעתו שבספר טל אורות וכמו שכתב בספר שם חדש. וכן בספר פתח הדברי (סימן שיט ס"ק ו) הביא לדברי המאמר מרדכי וכתב: 'ואחר המחילה רבה, כל זה הפך המנהג הפשוט בכל ישראל דעבדי הכי לפני חכמים גדולים ואין מוחה', ותחילה דן מצד שהשדרה יוצאת עם מעט בשר או מוהל בשר, ובהיתר זה נרחיב לקמן, ושוב כתב להתייר על פי שיטת הערוך וסיעתו, וכמו שכתבו להשיג בספר שם חדש ובספר לב חיים עיי"ש.

בורר בניקור בהמה

נתבאר לעיל דעת המאירי והמרדכי שאין בניקור החלב איסור בורר, ובמאירי פירש משום שצריכים לחתוך, וביריה הוא בתערובת ולא בדברים מחוברים, וכשיטת רבינו חננאל הערוך וספר העתים.

גם הריב"א (אור זרוע סימן שלו) התייר לנקר את כל הבהמה ביום טוב בהערמה דשמה יאכל חלק זה או זה, והטעם שהתיירו כאן הערמה כדי שלא תפסד כל הבהמה, עיי"ש. וראה במהר"ח אור זרוע (סימן כד) שביאר דבריו: 'כמה דברים אסרו ביום טוב אף על גב דלאו מלאכה ינהו, שאין לטרוח ביום טוב לחלול, ואפילו ניקור בשר אומר משום מורי הרב רבי יונתן שאסר משום רבותיו, לנקר ביום טוב יותר מכדי צורכו. ורבינו אבא מארי זצ"ל, התייר על ידי הערמה כהיא דרב אדא, אבל בלא הערמה מודה דאסור, אף על גב דלאו מלאכה הוא', ומבואר בהדיא שאין מלאכת ברירה בניקור. ודבריו הובאו בהגהות אשר"י (ביצה פרק א הלכה טז) ובספר הרוקח (סימן רצז).

אמנם מהרש"ל (סימן תיש ביצה ט) מפורש שיש איסור בורר בניקור, שהראב"ן כתב לחלק בין הפרשת חלה שאף שהיה בידו להפריש בערב יום טוב מותר לו בדיעבד להפריש גם ביום טוב עצמו, ובין כיסוי הדם שכיון שהיה יכול לכסות מערב יום טוב אסור לו לכסות ביום טוב עצמו, וביאר הטעם, כי את המאפה אסור לאכול בלי הפרשת חלה ומשום שמחת יום טוב התייר, אבל כיסוי הדם אינו מעכב את האכילה, וכתב שפיר זה לא להתייר לנקר את הבהמה, שהרי בהמה בלא ניקור אסורה באכילה, 'אף על פי שהוא כבורר פסולת מתוך האוכל, ואפילו נשחט מערב יום טוב, כיון דלא מצי אכיל לבשר בלא ניקור'. וכדברים האלו ממש כתב הראב"ה (סימן תשל ביצה ט). 'הוא הדין דמותר לנקר בשר ביום טוב ואפילו שנשחט מערב יום טוב, ולא היו כבורר פסולת מתוך אוכל, כיון דאי אפשר לאוכלו בענין אחר', וכתבו שלענין מאכלים אחרים אף שהם נצרכים לשמחת יום טוב, אם ניתן לאוכלם בלי לעבור על איסור בורר ביום טוב, וכגון להוציא את האוכל מן הפסולת אין להתייר להוציא את הפסולת, מאחר שהיה בידו לברור גם מערב יום טוב.

בתרומת הדשן (סימן פד) ראה לדברי הראב"ה מתוך הגהות מיימוניות (יום טוב פרק ג אות ב) והבין שהראב"ה בא לתת טעם מדוע אין איסור בורר, לפי שאין אפשרות להוציא את האוכל מתוך הפסולת מותר גם להוציא הפסולת מתוך האוכל, ותמה על הדבר שהרי מצאנו שאף שאין אפשרות רק להוציא את הפסולת מן האוכל אין היתר בדבר, ועוד כתב כי מהגהת אשר"י (שם) מוכח שבעצם יש איסור בורר, וכל ההיתר משום שהוא לצורך יום טוב, שאם הדבר מותר מעיקר הדין, מפני מה הצריך הערמה כדי להתייר. וכבר נתבאר כי דבריו הם דברי הריב"א שהובאו באור זרוע, ומפורש ביאר בשו"ת מהר"ח אור זרוע (שם) דברי אביו, שהטעם שצריכים להגיע להערמה זהו מחמת שיש כאן טירחא יתירה האסורה ביום טוב, ובפירוש כתב שאין כאן מלאכה האסורה, ודלא כהבנת התרומת הדשן בדבריו. בבית יוסף (סימן תק) הביא לדברי הראב"ה ותרומת הדשן, וכתב שנוהגים לנקר בלא שינוי וסומכים על הראשונים שהתייר גם בלי שינוי. גם בשו"ע (שם סעיף ו) פסק כדבר פשוט שמותר לנקר. אמנם בדרכי משה (שם) הביא שגם מהר"ל (מנהגים יום טוב ס"ק יב) וגם תרומת הדשן (שם) הורו לנקר בשינוי, וברמ"א (שם) כתב: 'וטוב לשנות קצת'. והיינו שמעיקר הדין יש לסמוך על הראשונים, רק שראוי להחמיר.

בט"ז (שם סק"ד) כתב ליישב שאלת תרומת הדשן, שבאופן ששל מנת לאכול חייבים להקדים להוציא את הפסולת, מותר. אבל במגן אברהם (שם ס"ק יב) פירש דברי הגהות מיימוניות: 'אע"פ כבורר פסולת מתוך אוכל, כיון דאי אפשר לאוכלו בענין אחר, וביאר שהם שני ענינים נפרדים, מה שכתב הראב"ה 'שאין אפשר לאוכלו בענין אחר', אין כוונתו שכאשר אין דרך להוציא את האוכל מן הפסולת זהו היתר להוציא את הפסולת מן האוכל, אלא ששל אף שיכול היה לטרוח על הניקור מערב יום טוב, בדיעבד מותר לנקר ביום טוב. ונתבאר לעיל שכן מפורש בראב"ן מקור דברי הראב"ה.

ומה שכתב 'ואינו כבורר פסולת מתוך אוכל', אין ההיתר משום 'שאי אפשר לאוכלו בענין אחר', אלא שבניקור אין מלאכת ברירה, וכמו שכתב במרדכי (שם) 'וברירה לא שייכא כאן', והטעם משום שבניקור יש הוצאת דבר מתוך דבר ולא עניין של ברירת תערובת, וכתב שגם למה שכתב לקמן (סימן תק), יש להתייר עוד מטעם אחר, שכאן הכל נחשב מין אחד שהכל בשר אלא שחלקו אסור וחלקו מותר, ואין כאן תערובת של שני מינים. ובפרי חדש (שם) ושו"ע הרב (שם סעיף יח) הסכימו לטעם השני. ובדעת תורה (שם ס"ק י"ג) הביא מהר"ן (ר"ף שבת ט: ד"ה ואחרי) שע"ז לא שחוטת אינה פסולת לגבי החלב, כי איסור הוא דרביעי עילוייה [וקצת יש לחלק, שהרי העז מותרת ורק צריכה שחיטה, אבל החלב שצריכים לנקר הוא איסור בעצמותו וגם שחיטה לא תועיל לו].

ודברי המגן אברהם עולים יפה רק בלשון הראב"ה שכתב 'ולא היו כבורר פסולת מתוך אוכל', אבל במקור דבריו בראב"ן מפורש שהיה ראוי להיות כאן איסור בורר, וזה לשונו: 'ואף על פי שהוא כבורר פסולת מתוך האוכל, ומפורש שיש כאן מלאכת בורר ורק התייר בדיעבד כשאי אפשר בדרך היתר להוציא את אוכל מן הפסולת ולצורך שמחת יום טוב, וכן מפורש בדברי הראב"ן והראב"ה שכתבו אחר כך שבמאכלים אחרים שניתן להוציא את הפסולת מתוך האוכל אין להתייר, כיון שהיה אפשר לברור מערב יום טוב, ומוכח שמעיקר הדין יש כאן איסור בורר, ורק שהוא הותר לצורך שמחת יום טוב באופן שבלי להוציא את הפסולת יבטל שמחת יום טוב, ודלא כמגן אברהם שיצא לבאר טעמים מדוע אין כאן איסור בורר לדעת הראב"ה, ואמנם כן היא דעת כמה ראשונים הנזכרים לעיל שאין בניקור איסור בורר.

המורם מכל הנזכר בדין בורר בניקור, כי דעת הריב"א, האור זרוע, מהר"ח אור זרוע והרוקח, גהת אשר"י והמרדכי שאין איסור בורר בניקור. ובמאירי נתפרש טעם ההיתר משום שהברירה נעשית בחיתוך, ולכאורה כוונתו שאין ברירה רק בתערובת ולא בדבר המחובר, וכדעת רבינו חננאל הערוך וספר העתים. אולם המגן אברהם כתב שני טעמים אחרים מדוע אין בורר בניקור. א. שאין כאן תערובת אלא הוצאה של דבר מתוך דבר שכל אחד מהם מקומו ידוע. ב. שהכל מין בשר, רק אחד מותר ואחד אסור, ואין כאן שני מינים או אוכל ופסולת, ואין תערובת במין אחד. ולטעם השני הסכימו הפרי חדש ושו"ע הרב. אמנם יתכן שאלו היו רואים לדברי המאירי שההיתר בניקור משום שאין בורר בדבר מחובר, וכדעת רבינו חננאל הערוך והעתים, לא היו מחדשים טעמים חדשים. ומהראב"ן והראב"ה מוכח שיש איסור בורר בניקור, וכן סברו מהר"ל ותרומת הדשן, וברמ"א כתב שראוי לחוש לדעתם.

איסור בורר בפרי וקליפה

הרא"ש (ביצה פרק א סימן כג) כתב לגבי יום טוב, כי הגם שאם הפסולת מרובה על האוכל הפסולת מוקצה וכל התערובת נעשית מוקצה, מכל מקום באגוים נעשית שנושרה קליפתם והם עדיין מונחים בקליפות, אע"פ שהקליפות הרוכב לא נעשית כל התערובת מוקצה 'כיון דאורחיהו בהכי, והוי שומר לפירי', והיינו דכיון שהקליפה נעשית של הפרי ודרכה להיות עמו הקליפה על כן היא נחשבת כחלק מן הפרי ולא נעשית מוקצה כל זמן שהיא עם הפרי, 'ולא דמו לעצמות וקליפין שכבר נפרדו לגמרי מן האוכל' ונעשו מוקצה. וכתב מהרש"ל בים שלמה (ביצה פרק א סימן מב) שהגם שלהלכה קיימא לו שאין אומרים שכל התערובת נעשתה מוקצה, יש נפקא מינא מדברי הרא"ש להתייר איסור בורר, וכשם שהקליפות לא נעשו מוקצה כל זמן שהפרי מונח בהם, כך אינם נקראים פסולת כל זמן שהפרי מונח בהם לאסור מצד איסור בורר. בטור (סימן תק) הביא לדין הרא"ש, וכן הביא הרמ"א (שם סעיף ב), ותמה המגן אברהם (שם סק"ד) שהרי הכרעת השו"ע שאין כל התערובת נעשית מוקצה, ומפני מה הביא הרמ"א דין זה, ויישב שגם דעת הרמ"א כהים של שלמה שגם לגבי איסור מוקצה אין הקליפות נחשבות כפסולת אלא כשומר לפרי. וכן ביאר במשנה בבורה (סק"י), וכן מוכח מרבינו ירוחם (נתיב ד חלק ב, דף לא ט"ג) שלא סבר שכל התערובת נעשית מוקצה ופסק לדין הרא"ש, ובהכרח יש לבאר שזו הלכה גם לגבי איסור בורר.

אך הקשה המגן אברהם שהרי בירושלמי (שבת פרק ז הלכה ב) מבואר שגם קליפה של שום נחשבת כפסולת ואין היתר לברור אותה מן השום, וכן פסק הרמ"א (סימן שכ"א סעיף ט), ומאי שנא מקליפה של האגוזים שמוותרת כיון שהיא רק שומר לפרי. ובפרי מגדים (שם ס"ק ד) ציין לאליה רבה (שם ס"ק ד) שיישב שהאיסור שנאמר בירושלמי היינו לקלף שומים להניח לאחור זמן, ומה שהתייר מהרש"ל היינו לקלף לאכול לאלתר, והיינו שאין כאן היתר גמור שהקליפה היא מין אחד עם הפרי ואין איסור בורר, אלא דווקא דרך אכילה מותר לקלף את הקליפה, שבזמן האכילה הקליפה נחשבת כחלק מהפרי.

ועיקר טעמו של הים שלמה משום שהקליפה אינה פסולת והיא דבר אחד עם הפרי, יכול לעלות עם הפרי דברי רבינו חננאל הערוך וסיעתם שכתבו על כל דבר המחובר עם האחר, שאין בו תערובת ומלאכת בורר. ולדעתו גם קליפות אלו נחשבות כחלק מהפרי, אע"פ שאינן דבוקות בו ממש, אמנם בטל אורות התייר על פי דברי הראשונים דוקא בקליפות הדבוקות וצמודות כקישואים ותפוחים שצריכים סכין כדי לקלפן, ולא בקליפות נפרדות כאגוזים ובוטנים, וכמו שנתבאר לעיל ליישב שומים שאסרו הראשונים. ובספר 'פני האריה החיל' (סימן לט) כתב לחפץ חיים כי גם מהרש"ל התייר דווקא לגבי איסור בורר ביום טוב ולא בשבת, אבל תלמידו בעל מחבר ספר שביתת השבת (באר רחובות, בורר, ס"ק כ) דחה דבריו, שרבינו ירוחם בהדיא פסק דין זה גם בהלכות שבת (נתיב יב חלק ח).

איסור בורר בעצמות דג

ומעתה יש לדון על ברירת עצמות הדג שחן מחוברות לגמרי לדג, ועל פי המבואר בדברי רבינו חננאל הערוך והמאירי, שהפרדת פסולת מחוברת אינה מלאכת בורר שנאמרה בתערובת, נמצא שאין לאסור הוצאת עצמות של דג מתוך הדג.

ביצה עם כתם שהתערבבה עם ביצים אחרות

התערבות, ואם נמצא במקום שאינה אוסר את כולה מותר גם בביצה יחידה דסמיכין על השיטות המתירות, ולרמ"א (שאוסר כל סוג דם) נאסרה כל התערבות ביצים או הביצה היחידה [ובש"ך י"ב ושפתי דעת נראה שנתערבה שלא במינה גם לרמ"א מותר, וראה להלן, וצ"ע]. אך אם לא התערבבו היטב יחד עדיין, לחקור האפשר להוציא את החלמונים המותרים בלבד.

ואם הביצה לא בוודאות אסורה [בפשטות לש"ך זה ברוב המקרים א"כ נמצא בחלמון ובחלבון, או על קשר החלבון] אלא רק מחומרא, גם אם נטרפו יחד מתירנו, דסמיכין ככה"ג אשיטות שהוא רק דרבנן ומתבטלת חד בתרי, ועוד, ויש מתירין גם בנתערבה חד בחד. אך אם נתערבה שלא במינה [כגון בעיסה] אין להתירה (לש"ך, וט"ו מתיר מדין 'סלק' עיי"ש בס"ק ה') דמין בשאינו מינו אינו בטל וצריך ס' כנגדה, ובספק אם נפל אינו מינו, או ספק אם יש י' יש להקל (אפשר דעת ס' ט"ו).

ואם הדרם וודאי אסור - וספר גם התערבות וצריך ס"א כדן המיוחד בביצים שמלוחן ס"א לבטלו ולא סגי ב'ס' (ש"ע י"ד ס"ו פ"ו ס"ה), ואם לא וודאי אסור, מותר התערבות חד בתרי. וזה יכול להיות אם בישל חמין - צולענט עם ביצים, ונמצאה באחת מהם דם, שצירכים ס"א לבטלה.

ולכן גם היום אם הביצה הגיעה מלולי חופש שאסורה בעצם, מדרבנן בעינינו בכל עונות (דרך ביכש במין מינו שאינו נותן טעם מקילנן שסגי בחד בתרי), ואם כל הביצה נפלה לתערבות ובודאי אין ס' והיו מכינים מהתערבות מאכל, גם הכלי שבשול/טוגן בו היה נאסר, וגם הכלי שהוציא אותו את הביצים היה נאסר.

אך היום אסרינו רק מחמת חומרא וספק ומשום מראית העין לבד, נזכר להתיר כשופי עם התערבות חד בחד, ויש מי שהורה בחד בחד להוסיף עליו עוד אחד שיהיה חד בתרי. והקדירה מותרת (הקנה בושם הורה להמתין לכל הכלים כ"ד שעות שיהיו ג'ט לפנים).

ובפר"ח ס"ו ק"ט סוס"ג את כתם שהחלבונים נחשבים לה בלא שמתערבים יפה, אך החלמונים אם הם שלמים נחשבים יבשים. ונפק"מ בלולי חופש שיצטרכו ס' לבטלהם כדין לח בלח.

וכתב באבן בוהן, שגם אם נמצא דם בביצה בוודאי, והוכנסה לתערבות מחמת חוסר בקיאות, הווי טעה בדין ומקרי שוגג, ולא נחשב כביטול איסור לכתחילה גם לרמ"א ככה"ג.

ובסימן ק"ה שתיף ד' בדיני נגיעת מאכלים חמים מצינו שבדבר שוודאי כחוש אוסר רק כדי נטילה, ואם משחו חלה בביצה כנהוג טרם הפייה, ונמצא שיהיה בה דם, לרוב הפוסקים סגי בנטילה, אך הפרמ"ג והחכמ"א מחמירים לעשות בה נטילה, ובביצי זמננו וודאי יש להקל בקליפה ולא בנטילה. [המהנהג שם להחמיר באיסור דאורייתא לאסור כל החתיכה שלא במקום הפסד מועט, ויתכן שגם כאן בזמננו נקל בזה יותר סמגי בנטילה או אף בקליפה, וצ"ע למעשה].

ולפי כל האמור, בביצה הנ'ל כיום שהאיסור הוא רק משום מראית העין, שספק נתערב מעט ביצה שיש בה דם בוודאי, מותר, גם אם התערב הדם בעצמו מותרת התערבות, גם אם אין רוב (שו"ת אבי בעזרי ועוד).

כתב השו"ע בסימן ק"ז כשמשלים הרבה ביצים יחד, להמתין שיצטננו לפני שמוציאם מהסיר עם המים, שחוששים שמא באחת מהביצים יש אפרוח, ואם יתחיל להוציא קודם שמא יצטת האפרוח תישאר ולא יהיה ס"א כנגדה. ומסקי הרמ"א שבדיעבד אין לאסור דלא חיישינן שיהיה איסור והיה בדרך האוסר. ובט"ו מחמיר אם הוציא הביצים בכף אחת. ובאוקימת דברי השו"ע נתחבטו הפוסקים, ותלוי לפי הרבה דינים אחרים, אך זהו עיקר הדין. ומדין זה מגיעה מנהג העולם להקפיד לא לבשל פחות מג' ביצים יחד, וגם לקרר במים קרים שיתקררו קודם לפני שמוציאם מהסיר עם המים, והגם שאין היום ביצת אפרוח מצוייה, עדיין ביצים עם דם אפשרי שיהיה, אך כ"ז בדורות עברו, אך בביצי זמננו, כמו שנתבאר הסיכויים למציאת דם קלושים מאוד, וצורת הגידול היום ברובה המוחלט היא מלולית עשתי"יים והביצים המגיעים מהם אסור רק משום מראית העין כ"ל, והגם שאסרינו כל הביצה בכל מקום שנמצא הדם, הוא רק משום חומרא, וממילא התערבות לא תאסר, ולכן היום אפשר לבשל גם ביצה בודדת (ויברך דוד ח"א ס"ו צ"ב) [אך עדיין יש מקפידים כגון היום].

ובביצה אומר ח"ג, י"ד ס"ו ב', התיר את כל הביצה חוץ מהדם, היום שרוב הביצים הם ס"מ מטעם כל דפריש מרובא פריש.

אחר כל האמור יש לעיין האם יהיה מותר לבטל לכתחילה בספק בביצי זמננו, כמו שמעתי וראיתי מבטבחים מוסדיים שבכדי לקצר את הליך פתיחת הביצים לוקח כל פעם יש ביצים בכל אחת מידיה, ומרסק את קליפת הביצים בידי כשהביצים נשפכים לקערה הקליפות נשארים בידי, וסומכים על זה שהחשש הוא רחוק. ולכאורה שפיר עבדי, כי גם אם ימצא דם - יוציא והשאר מותר, ולא נחשב ביטול איסור לכתחילה, האיסור הוא רק משום חומרא בעלמא, ואינו מכוון לביטול, ופרמ"ג הלכות י"ז ס"ו תק"ט שאשל ס"ק י"א כתב שכל איסור שמותר בדיעבד בתערבות בלי שיעור ביטול, מותר לבטלו לכתחילה.

העולה לדניא:

- א. בביצים מוצקות היום האיסור הוא רק מחומרא ומשום מראית העין, ורק הדם אסור, ולכן מותרות גם נתערבו, וכ"ש בספק נתערבו. ב. בביצי משק טבעי כגוש ההטלה היא טבעית עדיין האיסור בעינו, וצריך 61 נגד כל הביצה האסורה, ואוסרת הכל אם לא התבטלה. ג. דם יכול להימצא גם על החלמון וגם על החלבון, ולפעמים מגיע מהחוממת. ד. היום אפשר לבשל גם פחות משלושה ביצים יחד. ה. לכאורה נראה להתיר לפתוח הרבה ביצים יחד וללא הבחנה מעיקרא ולערבם, על סמך שאם ימצא דם יוציאנו.

המשך למה שכתב מורינו הרב שליט"א לענין ביצה שנמצא בה דם, יש עוד כמה מקרים שכיחים שראוי לעמוד עליהם, והדוגמא שאני נשאלתי היא, באם נפתחו כמה ביצים לצלחת גדולה, ובביצה האחרונה נמצא בה דם, אולם בריגע האחרון הצליחו שלא לשפוך אותה לתוך הצלחת, אך יש חשש שאולי קצת מהביצה כל הנזול לצלחת הגדולה. השאלה מה הדין בתערובת, איזה חלק מהביצה אסור החלמון או החלבון, מה הדין כיום, ומה ראוי לעשות, והדבר תלוי לפי מקור הביצים: תשובה: הנה בעיקר הדין יש לדרון בביצה עם דם האם כולה נאסרה או רק הדם, והאם הדם יכול להיות על החלבון או על החלמון, והאם יש כלל לחוש בביצי זמננו או לא, ותחילה ראוי לבאר את סדר הדברים כיום ובעבר.

הנה בימים עברו היה רוב צורת גידול התרנגולים בצורה חופשית הנקראת 'לולי חופש', אשר כשמו כן הוא שכל התרנגולים גדלים יחד (בי"ז). אך עיין עם התקדמות התעשייה המודרנית, רוב מולטים של ייצור הביצים התעשייתית נעשה בלולי ענק בשיטה הנקראת 'לולי סוללה' שיש בהם רק תרנגולות (ספ"מ), שהם שורות ענק במספר קומות שבתוכם יש תאים קטנים מחולקים, ואליהם מוכנסות רק התרנגולות שמטילות הרבה ביצים, כשהתרנגולות עצמם ג"כ באות מן שמטיל הרבה ביצים, ובצירוף שיטות נוספות תפוקת הביצים גבוהה ועומדת בקיוש התעשייתית.

וממילא בלולי חופש שזה רוב מה שהיה בזמן הגמרא והשו"ע, כל ביצה, אם היא עברה גזירה ולו של כמה דקות, כבר התחיל להתפתח בה אפרוח ויכולה להימצא נקודת דם בביצה.

אך כיום, [למעט לולים נדירים (לא בתוצרת התעשייתית בישראל), או לולים ביתיים, או אם הוכנסו תרנגולים שלא שייכים ללול - אל 'לולי הסוללה'], מהביצים המשווקות לא יכול סכנית להתפתח כלל אפרוח. בצירוף העובדה שבמפעלים מעבירים את כל הביצים לניטר מלא בבדיקה אחד אחד למציאת פגמים באור חזק המוקרן על הביצה, ורק אם היא נמצאת נקיה מפגמים או דם היא נחתמת אוטומטית, הסיכוי שיימצא נקודת דם בביצה הנו קלוש ביותר, אך עדיין לפעמים נדירות מאוד יכול להימצא דם, שמקורו עוד בתהליך היווצרות הביצה, וגם המכונה האוטומטית פספסה אותו בגלל קוטנו.

ראוי לציין שהיום כל הביצים המשווקות הם בצבע לבן, המגיעות מתרנגולת בצבע לבן שבהם אחוזי הדם מועטים עד אל קיימים [לגידול שהן שלהם מושבח וחזק יותר (כאמור שכיום בוחרים תמיד לתרנגולות לגידול ביצים רק את הן המשובח והחזק יותר שבאים ג'כ מן כזה וכז), והם אוכלים אוכל בריא יותר], אך בביצים חומות הנוצרות מתרנגולות משאר צבעים, אחוזי הביצים עם נקודות דם גבוהות בהרבה, וזה גם הסיבה שאנו משתמשים בביצים מתרנגולות לבנות.

חשוב להדגיש בענייניו מיקום נקודת הדם, שיש לשים לב שאם כי עפ"י רוב הוא יימצא על החלמון, אך עדיין יש סיכוי (אמנם קטן יותר) שהוא יימצא גם על החלבון. ומה שאומרים שא"א לדם להימצא על החלבון אלא רק על החלמון הוא טעות נטויה, ואולי נשתרש מראש השו"ע שאם הוא על החלבון הוא פחות חמור ויכול לזרוק את הדם לבדו (ראה תמונה).

עוד יש לשים לב שלפעמים מצי שיש כתם אדמומית שמגיע מחוממת הדין האדומה שהוא רק נראה כדם וכמובן מותר [וכמזכירם

שכבר הגיע הזמן לשנות את צבע החוממת, ויבורך מי שיתקן הדבר]. נציין שלפעמים בניעור בעדניות צבת את צלחת הביצה רואים שהאדמומית מתפזרת בקל ויתכן שזה מעיד שזה מגיע מהדיו ולא מדם שלא היה היה מתפזר כ"כ בקל בתוך מרקם צמיגי כביצה, מכיוון שקודות דם היא בדרך כלל בצבע אדום כהה, חום או אף מעט שחור, ולפעמים מעט סמיכה יותר, וברוך כלל תישאר כנקודה מוגדרת ללא תתפזר בלכות, וכן תימצא קרוב לחלמון או במרכז החלבון, ולא קרוב לדפנות, לעומת דיו מהחוממת שיהיה בצבע אדום בהיר יותר עם מרקם אחיד, נוטה להופיע בצידי של החלבון, קרוב למקום שבו נשברה הביצה (אך דם ממש איסור גם אם ימצא על הקליפה ממש מבפנים - ש"ח שבת הקהתי ח"ג ס"ו ר"ט), יתפשט בקלות רבה יותר עם תנועת הצלחת או נייעור מכיוון שהוא נוזלי יותר. אפשר גם לבטל להוסיף מעט מים לקערה ולנער בעדינות ואז לבחון את הנ"ל, בפרט אם רואים מכתם מהחוממת וטובו והטובשת שזה אמור שיתכן שצבע ממנה ירד לצלחת, כנלע"ד.

אך יש לדעת שלפעמים הביצה כן אסורה גם כיום באיסור חמור יותר, אם היא מגיעה ממשק טבעי ופתוח, שבגריה ולו המועטת ביותר עליה כבר עלול התחיל תחילת היווצרות האפרוח וכפועל יוצא הימצאות דם בביצה.

ולושרש הדין - ביצה שיש בה דם הם סתירה במרמא (חולין סד: כריכות כ:) האם מותרת או אסורה, ותלוי בשני תירוצי התוספות (חולין סד: ד"ה והוא) האם תלוי העיין מוציא בה את הדם, או שהיא אסורה רק מדרבנן משום מראית העין דמוחזי כדם (בעצם השאלה היא הדם מביצה שהתחיל להתרקם אפרוח שאסור משום שרץ, או מהתרנגולת האסור משום מראית העין כנ"ל). ובשו"ע י"ד ס"ו ס"ו נתבאר שיטת המחבר שאם נמצא הדם בחלמון וזרקו והשאר מותר, ורק אם בחלמון כל הביצה אסורה. ולרמ"א בנ"כ, מחמת כמה טעמים שיטות וספיקות, אך ביצה שיש בה דם אסורה כולה.

אך אם נתערבה ביצה עם דם באחרות - אזי אם התערבבו היטב כולם יחד, למחבר אם הדם נמצא במקום שאוסר את כולה נאסרה כל

גם לריב"א האור זרוע מהר"ח אור זרוע הרוקח הגהת אשר"י המרכזי ועוד ראשונים שסבורים אין איסור בורר בניקור, הרי פעולת הוצאת עצמות הדג דומה לכאורה לגמרי להוצאת החלב מן הבשר בניקור, ולא מביעיא לביאור המאירי שהטעם כריבנו חננאל שאין בורר במחורב שיש להתיר גם הוצאת עצמות הדג, אלא אפילו בביור המגן אברהם בטעם הראשון 'דזה לא מקרי בייור', בדריה לא שייך אלא דבבר המעורב אבל הכא היא לחודיה קאי והיא לחודיה קאי, הרי העצמות דומות לחלב שנאמר עליו היא לחודיה והיא לחודיה, שאין לכל עצם וחלב את מקומו המיוחד לו, ואין כאן הגדרה של תערובת, אמנם לטעם השני שכתב המגן אברהם שהבשר והחלב הכל אוכל, ומה שיש חלק שיש עליו 'איסור' אינו מגדיר אותו כפסולת, הרי שהעצמות של הדג הן מין אחר מהדג ובוודאי שמוגדרות כפסולת ואין היתר. גם לדעת הראב"ן והראב"ה מהרי"ל ותורתו הדשן שיש איסור בורר בניקור ולכן יש לנקר בשיניו, וכן כתב הרמ"א להחמיר, לכאורה הוא הדין בעצמות דגים.

אלא שיש להקשות שלכאורה יש סתירה ברמ"א, שהרי לגבי קליפות האגוזים והבוטנים פסק שמאחר והם חלק מן הפרי אין הקליפות בגדר פסולת לא זמן שמחורבות לפרי, ולפני מה החמיר בניקור החלב, ובהכרח שיש לבאר הטעם שהקליפה אינה פסולת לא מצד שהיא מחוברת לפרי, אלא מצד שהיא שומרת על הפרי, וזה מה שמגדיר אותה כחלק מן הפרי, ולפי זה מובן שהחלב אינו שומר של הבשר, והוא מוגדר כבר מעתה כפסולת, ואם כן הוא הדין בעצמות של בשר ודגים, שבדרך כלל אין בהן צורך כדי לשמור את הבשר והדג, ואינו כמו קליפה המשמשת את הפרי.

אמנם הרא"ש כתב להדיא שהעצמות אינן חלק מן הבשר לאחר שפרשו ממנו, ומבואר שכל זמן שהן מחוברות הם דבר אחד עם הבשר ואינן מוגדרות כפסולת, וכן דייק בטעם הלוי (חלק א סימן פג), ולעומת זאת לגבי קליפת האגוזים והבוטנים נתן טעם לפי שהם שומרים על הפרי, ולכן נראה לחלק כל העצמות שהן ממש חלק אחד עם הבשר אינן פסולות ואף שאינן ממש דבוקות בדג, אבל קליפות האגוזים שאינן ממש דבוקות בפרי, דווקא בגלל שהן שומרות של הפרי הן נחשבות כדבר אחד עמו ואינן פסולות. ובהכרח שיש לחלק כי החלב אפילו שהוא מחובר לגמרי עם הבשר יש לו שם פסולת מיד, כיוון שאינו כל כך חלק מן הבשר כשהעצמות חלק מהבשר.

ואכן בספר כנף רננה (סימן כז, מהגאון רבי נתן נטע לאנדא תלמיד מובהק לרבי חיים מצאנז), דן מפני מה לא נהוור להוציא האדמומית בעורכתם את שולחנם הרבים להוציא כל בשר אסור מהמצע ולא להרפך ומדוע אינם חוששים לאיסור בורר. 'הנה לא שמעתי מגדולי עולם בשולחנם אשר לפני ה' להזהר בזה, ואנכי לא ידעתי טעמם, והדבר צריך בירור אם יש על מה לסמוך'. ולמעשה הוא לא מצא צד זכות, ושלה את השאלה 'לרבי דוד הלברשטאם אבד"ק קרשאנוב בן מרנא רשכבה"ג הדברי חיים ז"ל לדעת אם יש אתו מאומה בזה', וגם הוא לא ימצא מאביו דבר בזה, אבל השיב שראוי לסמוך על מהרש"ל שהתיר באגוזים לפי שהם מחורבנים, ושגם יש להביא ראיה משומים שלאכול לאלתר אין חשש בורר. בספר פני בשר (סימן שיש סק ז) כתב שישל בנידון את האדמו"ר השפע חיים מצאנז, שכתב לו בעיקר קולא, וציון לשו"ת קול יעקב (סימן ג הובאו דבריו לקמן).

גם בצמד צדק (לובאוויטש אורח חיים סימן שיש ס"ק ה) כתב שלדעת מהרש"ל יש להתיר את הוצאת העצמות מן הדגים, ושנראה להקל בצירוף שיטת הראשונים (הובאו בדריהם לקמן בסמוך) שמוותר להוציא פסולת מתוך האוכל לאלתר.

במאמר הבא בעזה"ו נמשיך לדון עוד בכמה דינים בהלכות ברירה שמהם עולים צירופי סברות להקל את ברירת הדג במקום הצורך.

דין מצרנות בקומת מחסנים בבנין

בני עמודי

הרה"ג רבי נחמיה דנדרוביץ

טרוח ולהפסיד זמן כדי להשיב אבידה

סנדר נוסע באוטובוס לאשדוד לחתונת בן דודו הקרוב ובישבו באוטובוס מבחין במרחק קעשר מטר מהתחנה בארנק הזרוק על הארץ ונראה לו ממקומו שהוא מלא בכסף ובמסמכים, אך באם ירד קעת לקחת האבדה לא יספיק להשתתף ברוב החתונה וגם יאבד הרבה מזמנו בהמתנה לאוטובוס הבא רק בעוד שעה וחצי, האם חייב בהשבת אבידה, יבא כן יש לדון מה יהיה הדין אם אבידה זו היא סוג דבר שאף אם היה שלו לא היה יורד מהאוטובוס בעבורה:

תשובה: הנה הוראה אבידה ואינו מטפל בה להשיבה עובר על "לא תוכל להתעלם" (ולט"ז ס"ו ר"ט) עובר גם על "השב תשיבם" אך מצאנו מספר אופנים שבהם טרחה התורה מהשבה.

שנינו במשנה (בא מציעא כ"ט): "מצא שק או קופה וכל דבר שאין דרכו ליטול הרי זה לא יטול". ובגמרא (ל) לומדת הגמרא מהכתוב "והתעלמת" פעמים שאתה מתעלם וכו' או שהיה זקן ואינה לפי כבודו או שהיתה מלאכה שלו מרובה משל חבירו וכו' ובגמ', אמר רבא כל שבשלו מחזיר בשל חבירו נמי מחזיר" וכו' מובא שהאופנים שפטרם התורה מהשבת אבידה הם אם הוא זקן ואינו לכבודו להשיב אבידה כזו, או שבזמן שישב יפסיד כסף מעבודתו יותר משווי האבידה שחזיר, אך לא מצאנו שפטרנו התורה עבור טריחה בא איבוד זמנו וכן כתב בשו"ע הרב הלכות מציאה ופקדון (סעיפים ל"ו ל"ז) אבל מי שאינו חשוב בעיני הבריות רק שמגביה דעתו ומחשב את עצמו ומתבייש בזה ממבריות ובעיניהם אין זו חרפה לו, הרי זה חייב מן הדין להחזירם אע"פ שאילו היה שלו לא היה מחזירם לעצמו, ואין צריך לומר אם היה מחזירם לעצמו מפני שחזיר, והם כלים פחותים ומימים מועטים וכו' שהוא חייב מן הדין לטרוח בהם עד שיגיעו לרשות הבעלים כי בשלו הוא רשאי לותר על ממונו מפני טורח גופו ולא בשל חבירו וכו' אפילו טורח מרובה על שוה פרוטה אחת.

הרי שאין פוסט אחרת מהשבת אבידה אף טורח גדול ואף לעצמו לא היה טורח טורח כזה. אמנם צריך להבין את החילוק מדברי רבא כי שבשלו אינו מחזיר גם בשל חבירו אינו צריך להחזיר.

ונחלקו הפוסקים בביאור מימרא זו: לבית יוסף ולפרישה (ס"ו רס"ג) רבא דיבר על זקן שאין לפי כבודו להחזיר וכל אופן אם משער בדעתו שאם היה שלו היה מחזיר, חייב בהשבה אמנם דעת המהרש"ל (בחקמת שלמה על הגמ') שם הביא הדרושה (סימן רע"ב ס"ה) שרבא דיבר על אדם שאם משער בעצמו שאם היה שלו לא היה משיב וטריחה באמת צריך להיות שכל כל ישער אם היה שלו אם היה משיב. אך יש לעיין בדבריו אם כוונתו שכל אדם ישער אם זה בזיון לו, אבל סיבה אחרת כגון טריחה יתירה אינה פוטרתו או שתמיד משער אם היה שלו לא היה משיב פטור ובספר קיפון דיונה כתב שאדם שאת שלו לא יקח מעצלות אין זה פוטרו מלהשיב את של חבירו, אך כן יש לו סיבה יותר אמיתית.

והנה בגמ' במסכת ברכות (ט"ו) הוכיחה מכאן שחוששים לכבוד הבריות על כל פנים במידה דממונא ונראה שהענין הוא שהקפידה התורה במיוחד בכבוד הבריות, ועיין בדברות משה שביאר מה שצריך גם לימוד של "והתעלמת" לפטור זקן ואינה לפי כבודו ולגבי כהן והיא בבית הקברות שהגמרא אומרת שאף אם הטומאה היא רק לאו וההשבה היא עשה לא היה דוחה הממונא את האיטור, ובטעם הדבר ביאר הדברות משה שהוא מהדין של רבא שכל שבשלו מחזיר בשל חבירו מחזיר וכו' וכאן הכהן לא היה מחזיר לעצמו מפני האיטור. ומקשה שהרי לזקן ואינו לפי כבודו צריך לימוד "והתעלמת" ולא סגי במה שבשלו לא היה מחזיר ותייך שלגבי כהן שאינו מחזיר מפני האיטור - מספיקים דברי רבא אבל לומר שגם כבוד נחשב "כל שבשלו אינו מחזיר" לזה צריך לימוד מיוחד מ"והתעלמת".

ואם כן, היוצא מדבריו שבאמת הכלל של רבא אינו חל רק על זקן ואינה לפי כבודו אלא על דברים נוספים, אמנם לא תמיד מה שלא היה מחזיר לעצמו מכל סיבה שהיא פוטרו מהשבת אבידה, שהרי אפילו לזקן ואינה לפי כבודו צריך לימוד מיוחד ומסתבר דגם דעת המהרש"ל היא שאדם שלא היה מחזיר בשלו מפני הכבוד פטור שמצאנו בכמה דברים שפטרם התורה מפני כבוד הבריות וכו' ראינו בקובץ "הישר והטוב" (ח"ח עמוד י"ב) שכתב הגר"ג גולדברג וצ"ל שהגדר הוא שכבודו נחשב כמו הפסד ממון אך לא מפני טריחה בעלמא. והלא המוצא אבידה שווה פרוטה אחת צריך להכריז עליה 'מוצאנו' (ב"מ כ"ח) שבזמן בית המקדש היה מכריז עליה שבעה ימים אחרי כל רגל משלושה רגלים אף שמסתבר שלא היה טורח כך בשביל פרוטה של עצמו.

אמנם בספר פני יהושע (ברכות יט ד"ה שאני) כתב שהטעם שזקן פטור מהשבה הוא מפני שדומה למי שאבדה לו אבידה ששה יותר מהאבידה של חבירו או שמלאכתו שוה יותר שאז אף אם האבידה השנייה היתה שלו לא היה משיב ולכן גם זקן פטור. ומשמע לפי זה שכל שלא היה משיב את החפץ אפילו היה שלו מכל סיבה שהיא פטור מלהשיב את של חבירו, ע"ש, אמנם לא נמצא שהובאו דבריו להלכה.

העולה לדינא: חייב אדם להשיב אבידת חבירו אפילו כרוך בטורח גדול ואיבוד זמנו כל עוד שאין לו נזק כספי מההשבה. ואף אם היה שלו לא היה טורח להחזיר מפני איבוד זמן או טריחה, מכל מקום את של חבירו חייב להשיב אך באופן זה לדעת הפני יהושע יש להקל וצ"ע אם אפשר לסמוך ע"ז לדינא.

(אמנם יש להעיר שבאופנים רבים אבידות שאינן שוות הרבה, בזמנינו אנו דנו הפוסקים באופנים רבים לפטור מהשבה מטעמים אחרים [כגון שהבעלים מתאישים אפי' עם סימן בדברים ששוים מיעט וכדו'] ועיין זה צריך לבדוק בכל מקרה לגופו ואין כאן מקומו להאריך).

זה תקופה ארוכה ששמעון מתעניין ברכישת מחסנים, הדרושים לו באופן מידי, ומשלא עלתה יפה בידו למצוא את מכושו בבנין בו הוא מתגורר, פנה לחפש ביירות נוספות באזור. ומשכך חזרה באה ההצעה לקנות שני מחסנים ברחוב הסמוך, לא התממהה שמעון, ותיכף ומיד חתם כושר הכלכה, הוא ובני ביתו, והעביר לרשותו את המחסנים הנחשקים.

ביום בהיר כאשר שמעון עוסק ראשו וידיו בהכנסת החפצים, פוגש יהודה - שכן המתגורר בבנין, את שמעון, ובנימוס מתחקרו אודות מעשיו בבנין, ומשהבין כי קנה את המחסנים בקומת המינס, שח יהודה לשמעון, כי יש לו חנות בקומת המחסנים, בצמידות לאחד המחסנים שרכש שמעון, ובכוונתו היתה מכר לדבר על לב בעליו שימכור לו את המחסן, בכדי שיוכל להרחיב את מקום חנותו. וחבל שלא ידע כי שכינו מוכר את נכסיו ועובר לעיר אחרת. הוסיף והטעים יהודה, תראה על אף שרק מחסן אחד צמוד לחנותי, ואילו המחסן השני אינו סמוך לחנותי. אם המוכר היה רוצה למכור דוקא את שניהם, יכול הייתי לעמוד גם בה, ולרכוש את שניהם. ושיחתו ללמד באה, שברצונו לסלק את שמעון מהמחסן עצמו לחנות מדין מצרן שמסלק את הלקוח. וכאן השכן שואל האם אכן כך ההלכה:

תשובה: נראה כי קיימים במקרה זה כמה סיבות טובות שבגינם שמעון יוכל להישאר במחסנים, ואין בכוחו של יהודה לסלקו.

ראשית נבאר פירוש הדבר 'דינא דבר מצרא', והוא שכאשר יש לאדם שדה שסמוכה לשדהו ומוצעת למכירה, הוא קודם לכולם לקנות, ואף מסלק את הלקוח אם כבר קנה הלקוח והחזיק. דבר זה אמרו חכמינו ז"ל נלמד מהכתוב "ועשית הישר והטוב", שרצון התורה שכל אחד ידבק בישר ובטוב. ואדם שיש לו בסמיכות לשדהו שדה אחרת, הטוב הוא שיהיה לו את האפשרות לקנות את השדה, מפני שהלקוח השני יכול להשיג את מכושו, גם במקומות אחרים. על אף האמור, אם שדה המצרן שיעור שינוי ויתבענו בדין ולא תבעו, איבד זכותו (שו"ע סעי' לב, ור"י ברצלוני בשם שא"י שם טק"ו אחר שוב אינו יכול לסלקו).

אולם יש אופנים ומקרים בהם מביאים הפוסקים כי לא נאמר דין זה. נביא כמה מהם הקשורים לעניינינו.

בתים

תחילה יש לעיין את דעת ר"ת הסובר שאין דין בר מצרא בבתי מכמה סיבות. ברם כבר כתב הרא"ש כי על אף שדברי ר"ת נכונים, אלא שלא נהגו כך, ונוהגים כי גם בבתי יש דין מצרנות. אולם הביא בסמ"ע שלפי ראות עיני הדמיון אם ישר וטוב להשאיר ביד הלקוח יכול לצרף דעת ר"ת. והש"ך חלק עליו שאין לצרף דעת ר"ת כלל.

מכר כל שדותיו

עיקרון נוסף זה שדין 'בר מצרא' הוא על הלקוח ולא על המוכר. ומשכך כל פעם שיש למוכר נזק, לא נאמר הדין.

ולכן מביא המחבר (קע"ה, לו), שאדם המוכר כל נכסיו ביחד, יכול כל אחד לרכוש, אפילו אם יש שם מצרן. לפי שאינו מצוי לאתר ולמצוא אדם שיקנה כל נכסיו ביחד, וחששו שאם ימתין למצרן, אולי יימלך הלקוח ויפסיד המוכר, ולא תקנו הישר והטוב במקום הפסד של מוכר (המחבר פוסק כרא"ש שאפי' אם רוצה המצרן לקנות גם את כל הנכסים, גם לא מחוייבים אליו דלא כר"ש).

במפרשים הקשו על דין זה מהנאמר באותו ס' סעיף י"ג, מה שפסק שם הרמ"א, כי אם אדם קנה שתי שדות, יכול המצרן בשדה אחת לסלקו מהאחד, ולהניח ברשותו את השנייה, ושאלו מה זה שונה מהדין האמור שאם מכר 'כל שדותיו' לא יכול המצרן לסלקו. ויישבו בכמה אופנים א. סמ"ע: בסעיף י"ג מדובר באופן שקנה אדם משני אנשים ולא ממוכר אחד. ולפיכך באפשרות המצרן לסלקו כי המוכר לא מכר יותר משדה אחת. ולדבריו אם קנה שני שדות מאותו האדם באמת לא נאמר דין מצרנות. ולא יוכל להוציא. ודבר הסכים ה"ט"ו. ב. ש"ך: יש הבדל בין מוכר שתי שדות, למוכר כל שדותיו, וזאת מפני שהחידוש שלא צריכים לקיים דין בר מצרא נאמר רק בכל שדותיו שיה לא מצוי, ברם בשתי שדות ששיכח למצוא קונים לזה, יכול המצרן לסלקו מהשדה האחת הסמוכה אליו. ג. קצה"ח: תלוי אם המצרן הוא רק לשדה אחת או לשתיים, שבסעי' י"ג המצרן הוא לשתיים ולכן יכול לסלק אפי' רק מהאחד, כי יש לו זכות בשתיים, ובסעי' ל"ו אין לו שדות סמוכות לכל השדות.

מכל זאת למידים אנו כן באם המוכר מעוניין למכור כמה שדות לכו"ע אין דין בר מצרא. אולם באופן שיש לו רק שתי שדות למכור יחדיו, בזה נחלקו הפוסקים האם נאמר דין מצרנות. וכתב הפת"ש (סק"ק) שלא שבקינן את דברי הסמ"ע והט"ו מפני מה שכתב הש"ך בימי חורפו, ופוסקים שאין דין מצרנות. וא"כ במקרה דידן שקנה הלקוח את שני המחסנים מאדם אחד ניתן לסמוך עליהם שאין יכול המצרן לסלקו כלל.

למכור ברע

והנה במעשה שלפנינו אם בעל המחסנים מכר גם את דירתו ועזב את העיר, ניתן לומר שגם לשיטת הש"ך הסובר שכן יש דין בר מצרא, במוכר שני מחסנים, מ"מ מטעם אחר לא יהיה יכול לסלקו, וזה ממה שכתב המחבר בסעי' מ"ב שכתב המחבר: 'המוכר שדה רע כדי לקנות בדמים שדה יפה, אין דין בר מצרא, שמה בנתיים אם ימתין יפסיד'. וכתב הש"ך (סקל"ח) מכאן נראה שאם אדם עקר דירתו לעיר אחרת ומכר דירתו לאחד מבני העיר אין בן המצר יכול לסלקו כי זה נקרא מוכר שדהו מפני רעתה. ואף שכבר הקשו על דברי הש"ך הנודע ביהודה ועוד, מכל מקום כבר כתב בשער משפט (פת"ש ש"ס) כי דברי הש"ך נכונים, ואם עקר דירתו למקום אחר אין מטריחים אותו לחזור למכור.

קנו הבעל והאשה ביחד

היבט נוסף שניתן לצרף כאן זה דברי הרמ"א (סעי' מ"ז) שאם מכר לאשה ובעלה ביחד אין יכולין לסלק אפילו את הבעל (במקום שידוע שיש לה ממון לבד).

ברם חייבים להדגיש כי על אף כל הנאמר, אם המוכר אומר שמתרצה למכור למצרן, יכול המצרן כן לסלק את הלקוח (סמ"ע סקל"ד, ופת"ש סק"א), וכל האמור זה רק באופן שהמוכר לא מתרצה.

וא"כ במעשה דידן ניתן לומר כי קיימים כל הסיבות לאמור שהמקח קיים ואין יכולין לסלק הלקוח. כי הרי זה בבתיים, וקנה שני מחסנים ביחד, והמוכר מכר גם את דירתו ועבר לעיר אחרת, וקנה האשה והבעל ביחד, והרי המוכר לא מתרצה למכור למצרן, ממילא לא יכול המצרן לסלקו.

העולה לדינא: אם המוכר לא מתרצה למכור למצרן, אין המצרן יכול לסלק את הלקוח.

הצטרפות לקבלת העלון במייל: newsletter.mechubarim@gmail.com